

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE LAZCA UNSURLAR

İrfan Çağatay*

Özet

Bu makalede, Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü’nde yer alan Lazca unsurlar incelenmiştir. Söz konusu bu 30 kelime, aşağıda değinileceği gibi, daha çok Lazca konuşulan Rize ve Artvin illerinin sahil kesiminden derlenip Derleme Sözlüğü’ne eklenmiştir. Anadolu ağızlarına girmiş Lazca unsurların oldukça sınırlı olduğu, Derleme Sözlüğü’nde yer alsa bile bazı kelimelerin aslında Türkçeye geçmiş sayılamayacağı da tartışılan bir başka konudur.

Anahtar Kelimeler: Lazca, Anadolu Türkçesi, Trabzon-Rize ağzı, ödünçlemeler, Derleme Sözlüğü.

Laz Elements in the “Dictionary of Word Collection”

Abstract

In this article, elements belonging to the Laz language within the “Dictionary of Word Collection of Colloquial Speech in Turkey” are investigated. These approximately 29 elements in question were collected, as mentioned below, in the Laz-speaking coastal regions of Rize and Artvin provinces and included in the “Dictionary of Word Collection”. Although included in the “Dictionary of Word Collection” it is controversial whether these words belonging to the Laz language found in a limited way in the Anatolian colloquial speech could actually be considered integrated within the Turkish language or not.

Key Words: Laz language, Anatolian Turkish, Trabzon-Rize dialect, loanwords, Dictionary of Word Collection (Derleme Sözlüğü).

* <https://orcid.org/0000-0002-1972-5488>

Giriş

Lazca, Güney Kafkas Dilleri olarak adlandırılan, izole bir dil ailesinin içerisinde yer alır. Aynı dil ailesinde Gürcüce, Svanca ve Megrelce¹ de bulunmaktadır. Bunların içerisinde Megrelce, Lazcaya köken açısından en yakın dildir. Her iki dil Güney Kafkas dilleri içerisinde Kolchian ya da Zanian olarak adlandırılan bir grubu oluşturur. İki dil arasındaki yakınlık Lazcayla Megrelcenin sınıflandırılması ile ilgili bazı fikir ayrılıklarına sebep olmuştur. Çikobava gibi bazı dilbilimciler Megrelce ve Lazcanın Colchis (ya da Zan) dilinin birer diyalekti olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak, Marr, Kartoza, Fähnrich gibi bazı dilbilimciler, bunları, aynı bir alt grup oluşturan, müstakil birer dil olarak kabul ederler.²

Lazca Kaçkar dağlarına uzanan vadiler boyunca serpilen çeşitli diyalektlere ayrılmıştır. Ancak araştırmacılar, genelde Lazca'yı üç diyalekte ayırırlar:

1. Xopa-Çxala diyalekti: Artvin'in Hopa ve Borçka ilçeleri dolaylarında konuşulan Lazcadır. 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı) sonrasında muhacir olarak Marmara bölgesine yerleşen Lazların da çoğunluğu bu diyalekti kullanır.

2. Arkabi-Viže diyalekti: Artvin'in Arhavi ile Rize'nin Fındıklı ilçelerinde konuşulan diyalekt olup, yine 93 Harbi muhacirleri vasıtasıyla Batı Anadolu'nun bazı bölgelerine de taşınmıştır.

3. Atina-Artaşeni diyalekti: Rize'nin Pazar, Ardeşen ve Çamlıhemşin ilçelerinde konuşulur.

Lazca büyük oranda Türkiye'de konuşulan bir dildir. Türkiye dışında ise sadece Türkiye-Gürcistan sınırıyla ikiye bölünmüş Sarp köyünün Gürcistan tarafında kalan kısmında geleneksel olarak konuşulmaktadır. Gürcistan ve Rusya'nın başka yerlerinde de Lazca konuşan göçmen aileler mevcuttur.

Bölge coğrafyasının artan nüfusa yetmemesi, işsizlik, eğitim gibi pek çok sebeple, Lazlar, köylerini kısmen terk ederek, önceleri gurbete gittikleri İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirler başta olmak üzere, Türkiye'nin pek çok yerine dağılmışlardır. Bu sebeple *Derleme Sözlüğü*'nde (DS) az da olsa Anadolu'nun çeşitli yerlerinden derlenmiş Lazca materyale rastlamak mümkündür. Ancak incelenecek 30 kelimenin önemli kısmı Lazca konuşulan sahadan derlenmiştir.

1 Kıslatmalar: Megr. – Megrelce; Xop. – Xopa diyalekti, Ark. – Arkabi diyalekti, Viž. – Viže diyalekti; Arş. – Artaşeni diyalekti; Atn. – Atina diyalekti.

2 Proto-Güney Kafkas Dili ve çağdaş temsilcileri olan Gürcüce, Lazca, Megrelce ve Svancanın tasnifi hakkında Fähnrich'in (2007) ilgili çalışması incelenebilir (s. 5).

Bununla birlikte, bu kelimelerin bir kısmını, *Derleme Sözlüğü*'nde yer bulsalar da Türkçeye girmiş kabul edemeyiz. Zira, bu kelimeler bilingual (iki dilli) kişilerden derlenmiş olup, derleyici bu kelimeleri, Lazca olduğunu bilmeksizin, Türkçe olduğu kanısıyla *Derleme Sözlüğü*'ne eklemiştir. Aşağıda incelenecek olan bağı, bere, biç, bozo, elemita, çari, öle, öleşti, zeni ve zesku unsurları bu tür kelimelerdendir.

Yine Gürcüce ve Lazca arasındaki bazı ortak kelimelerin hem Gürcüceden hem de Lazcadan Türkçenin yerel ağızlarına geçtiği görülmektedir. Bu hususta, geleneksel olarak Lazca konuşulan sahada derlenmiş kelimelerin Lazcadan, Gürcüce konuşulan sahadan derlenmiş kelimelerin Gürcüceden geçtiğini söyleyebiliriz. Bu kelimeler şunlardır: çala, çelti, ğizil, nalya, pasha, çip.

Burada yer alan kelimeler, Lazca madde başları şeklinde alfabetik olarak sıralanmıştır. Üç aşamada incelenen kelimelerin, Lazcanın diyalektlerinde farklı formları varsa gösterilmiş, bunların Nikolay Marr, Arnold Çikobava ve Tine Amse de Jong tarafından hazırlanmış Lazca sözlüklerdeki referans bilgileri de eklenmiştir. Gerekliğinde kelimelerin kökenine de bu ilk paragrafta kısaca değinilmiştir. İkinci paragrafta *Derleme Sözlüğü*'ndeki örnekler yer verilmiştir. Sonraki paragraflardaysa *Derleme Sözlüğü* haricindeki kaynaklara yer verilmiş, eğer çevre dillerde de kullanıldığı tespit edilmişse, bu durum da belirtilmiş, gerektiğinde kelimenin etimolojik kökeni hakkındaki yorumlar genişletilmiştir.

Diğer bazı hususiyetlere inceleme kısmında yeri geldikçe değinilecektir.³

İnceleme

1. bageni (Xop., Ark., Viž.), bargeni (Xop.), baceni (Atn., Arş.) “samanlık, ekin kulübesi” (Marr, 1910, s. 128b; de Jong, 2004, s. 2b). Kelimenin kökü barg- “to store; to furnish (house); to care for, to put up (daughters)” (de Jong, 2004, s. 3b) fiilidir.

bagen “1. (*Ünye -Ordu; *Borçka, *Hopa, *Şavşat köyleri, Bağlıca *Ardanuç -Artvin) Mısırı kurutmak ve tanelemek için dört direk üzerine kurulan yer. 2. (-Rize köyleri) Uçları kertik ağaçlarla yapılan baraka, salaş.” (DS, C II, s. 472a).

Derleme Sözlüğü'nden başka kaynaklarda da kayıt altına alınmıştır: Hemşin ağzında bagen “bir çeşit baraka” (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 29), bagen (Ardanuç) “mısırı dövüp koçanından ayırmak için, dört direk üzerine yapılmış,

3 Lazcaya (Megrelce, Svanca ve Gürcüceye) özgü harflerin IPA (International Phonetic Alphabet - Uluslararası Fonetik Alfabe) karşılıkları şunlardır: ç = /tʃ/, ğ = /ɣ/, ḳ = /kʰ/, p̣ = /pʰ/, ĩ = /tʰ/, q = /qʰ/, x = /x/, ž = /dʒ/, ʒ = /ts/, ẓ̌ = /tsʰ/.

yanları ve arkası kapalı, döşemesi aralıklı küçük tezgâh” (Pehlivan, 1993, s. 243). Celâl Tuna (2008), Orta Karadeniz geleneksel mimarisinde bagen kelimesini “tahıl, fındık gibi ürünlerin saklandığı yerden yüksekçe depo, serender, baraka, ayvan” şeklinde açıklamıştır (s. 169). Kelime bu sahaya 93 Harbi muhacirleri yoluyla taşınmış olmalıdır.

2. bağı “kiler, ambar” (Marr, 1910, s. 129b; Çikobava, 1938, s. 151).

bağı (*Hopa -Artvin) “Mısır ve eşya konulan ambar” (DS, C II, s. 486b).

Kelime Proto-Güney Kafkas dilinin ortak kelime hazinesi içerisinde değerlendirilir: Megrelce bağı, Gürcüce ბეგლი beğeli “kiler” (Fährnich, 2007, s. 62). *Derleme Sözlüğü*'ne Hopa'dan girmiş bu kelimeyi Türkçeye geçmiş bir unsur olarak kabul edemeyiz.

3. bere “çocuk” (Marr, 1910, s. 130a; de Jong, 2004, s. 16a).

bere (*Akçakoca -Bolu; Arhavi *Hopa -Artvin) “Bebek, çocuk (erkek)” (DS, C II, s. 632a) [bire (*Gelibolu -Çanakkale) “Oğlan” (DS, C II, s. 699a)].

Lazca ve Megrelcenin temel kelime hazinesi ortaktır. Bununla birlikte ortak bir köke sahip olmayan kelimeler de önemli bir yekun tutar. Lazcada karşılaştığımız bere “çocuk” buna güzel bir örnektir (Megreller aynı anlamda boş kelimesini kullanmaktadırlar). Çikobava bere kelimesinin Megrelce ve Gürcüce sahasında düştüğünü ve sadece önad ve soyadlarında fosilleşmiş bazı kalıplarda korunduğunu iddia etse de, bu iddiasını delillendirdiği Megrelce Beria, Beraia, Gigiberia gibi soyadları ile Gürcüce Berize, Beroze, Gogiberize, Mažaberize, Berişvili soyadları ve Çiaberi, Ķaxaberi gibi tarihi yer adlarındaki -ber- unsuru Gürcüce “ihtiyar adam; papaz, rahip” anlamındaki ბერი beri kelimesinden başka bir şey değildir (Çikobava, 1938, s. 39). Çikobava'nın öğrencilerinden Merab Çuxua, onun teorisini daha da geliştirerek, Lazca kelimeyi Gürcüce ბელ-ი bel-i, Svanca bel “burtlak” ile ilişkilendirmiştir (Çuxua, 2003, s. 64). Ancak bu önerisi abartılıdır ve Güney-Kafkas dilleri üzerine çalışan diğer uzmanlar tarafından kabul görmemiştir. Bu kelimenin incelenmesindeki bu savrulmanın sebebi, yukarıda değindiğimiz gibi, anılan kelimenin Lazca ve Megrelcenin, ya da Güney Kafkas Dillerinin ortak kelime hazinesi içerisinde yer almamasıdır. Bununla birlikte Lazca bere kelimesi nadir olarak rastlanan Çeçen-İnguşça bir alıntı olmalıdır: Çeçen-İnguşça бeр ber “çocuk” (Matsiev, 1961, s. 62).

4. biçî “erkek çocuk, oğlan, uşak” (Marr, 1910, s. 131a; Çikobava, 1938, s. 23; de Jong, 2004, s. 4b) [< Gürcüce ბიჭი biçî “oğlan, erkek çocuk” < Farsça بچه baç'ç'a “an infant, boy, child, son” (Steingass, 1963, s. 157) < Sanskrit वत्स vatsá “a calf, the young of any animal, offspring, child; a son, boy; a year” (Monier-Williams, 1920, s. 881b)].

biçi (*Arhavi - Artvin) “Erkek çocuk” (DS, C II, s. 638a).

Cangidze (1982) kelimeyi Gürcüce sayar (s. 46) (Tietze, 2002, s. 336) ancak kelimenin derlendiği yer itibarıyla bu unsuru *Derleme Sözlüğü*'ne Lazca üzerinden girmiş bir kelime olarak kabul etmemiz gerekir. Böyle olmakla beraber, Arhavi'den derlenen kelimenin Türkçeye girdiğini söyleyemeyiz.

5. bobola (Atn., Arş.) “böcek, haşere”, **bombula, bumbula** (Ark., Xop.) “örümcek” (Marr, 1910, s. 131b; Çikobava, 1938, s. 112; de Jong, 2004, s. 5a).

bobol (Anaraş *Sürmene - Trabzon) “Böcek, küçük böcek” (DS, C II, s. 715a), *boboli* (Kaptanpaşa köyleri *Çayeli - Rize) “Bir çeşit kurt” (DS, C II, s. 715b).

Derleme Sözlüğü'nden başka kaynaklarda da kayıt altına alınmıştır: Türkçenin Hemşin ağzında *bobol* “1. solucan, 2. örümcek, 3. kurtçuk, 4. böcek, 5. tırtıl” anlamlarıyla derlenmiştir (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 35), *bobol* (Subaşı köyü, Pazar - Rize) “Toprak solucanı veya ince kurt: Lazut unini nemli berakma, bobollenuf.” (Karaca, 2006, s. 78). Kelime Proto-Güney Kafkas dilinin ortak kelime hazinesi içerisinde değerlendirilir: Megrelce *bobolia*, Gürcüce ბობოლია *borbala* “örümcek” (Fährnich, 2007, s. 72).

6. bozo “kız; kız çocuğu” (Marr, 1910, s. 131a; de Jong, 2004, s. 5b).

bozo (Arhavi - Rize) “Kız” (DS, C II, s. 752a). Arhavi'den derlenmiş bu kelimeyi de Türkçeye girmiş kabul edemeyiz.

Lazca ve Megrelcenin ve dolayısıyla Güney Kafkas Dillerinin ortak kelime hazinesi içerisinde sayılamayacak, kökeni sarıh olmayan bir diğer kelime de Lazcanın Atina-Artaşeni ve Arkabi-Viže ağızlarında kullanılan *bozo* kelimesidir (Xopa ağzında aynı anlamda *kulani* kelimesi kullanılır). Çikobava (1938) bu kelimeyi *bo-zo* şeklinde bölerek, *zo-* unsurunu, Svanca *zu-r-al* “kadın” ve Gürcüce *ne-zv-i* “dişi domuz, keçi ya da koyun” kelimelerindeki *zu-/zv-* unsurlarıyla ilişkilendirmiştir. Baştaki *bo-* unsurunun ise bir tür “klas-kategori eki” olmakla birlikte, bu ekin de diğer Kafkas dillerindeki aynı görevdeki eklerle ilgili olabileceğini ileri sürer (s. 24). Kuşkusuz bu izahlar yetersiz ve afakidir. Lazcada ya da diğer Güney Kafkas dillerinde *bo-* şeklinde bir önek bulunmamaktadır. Merab Çuxua da bu kelimeyi açıklamaya çalışmış, hocası Çikobava'nın teorisini geliştirmiştir. Çuxua (2017), *bozo* kelimesini yukarıda anılan Gürcüce ბოზო *nezvi* kelimesinin eski Gürcüce biçimi olan ბოზ-ო *mezv-i* ile, kelimeleri bölmeden ilişkilendirmiş ve Ptoro-Güney Kafkas dili için **mazw-* şeklinde rekonstrükte etmiştir. Bu köke Adigece *bzə* ve Ubihça *bza* “dişi domuz, keçi ya da koyun” ile Abazaca *la-ps*, Abhazca *á-ps*

“dişi, dişi domuz, keçi ya da koyun” kelimelerini de birleştirmiştir (s. 259-260). Kuşkusuz, gerek Çikobava'nın gerekse Çuxua'nın bozo kelimesini Güney Kafkas Dillerinin kelime dağarcığına bağlama girişimleri başarısızdır ve kabul edilemez.

Diğer yandan, Ačarean (1926) eski Ermeniceden beri takip edilebilen բոջ boz “orospu” kelimesini açıklarken, onu Gürcüce aynı anlamdaki ბოჯ-ო boz-i ile birleştirir ve bu kelimelerin de Lazca bozo ile ilgili olabileceğini ileri sürer. Bu görüşünü ve anlambilimsel farklılaşmayı Fransızca fille “kız; fahişe”, Almanca Dirne “kız; fahişe” ve Rusça девка devka “kız; açık saçık; orospu” örnekleriyle açıklar (s. 459b).

7. buli, mbuli “kiraz” (Marr, 1910, s. 132a; Çikobava, 1938, s. 122; de Jong, 2004, s. 6a).

buli, bülü (Karaözü *Gemerek - Sivas) “Kiraz” (DS, C II, s. 789a, 820b).

Fährnich kelimeyi Proto-Güney Kafkas dilinin ortak kelime hazinesi içerisinde değerlendirir: Megrelce buli, Gürcüce ბალო bali “aa.” (Fährnich, 2007, s. 46). Ancak Farsça بالو bālū “kiraz” ve Farsçadan ödünçlenen Ermenice բալ bal “vişne” gibi formlar da dikkate alınmalı (Ačarean, 1926, s. 382b).

8. çala “hayvanlara kışın yedirilmek üzere kurutulmuş mısır sap ve yaprakları” (Marr, 1910, s. 209a; Çikobava, 1938, s. 145; de Jong, 2004, s. 9b).

çala (Mütafik *Ardeşen - Rize) “Hayvanlara yedirilen tahıl sapları, mısır koçanı” (DS, C III, s. 1047a).

Güney Kafkas dillerinde ortaktır: Gürcüce ve Megrelce ბალო çala “aa.”. Lazca konuşulmayan sahadan derlenen kelimeler Gürcüceden ödünçlenmiş olmalıdır: çala (Ardanuç) “Kışın hayvanlara yedirilmek için saklanan, koçansız kuru mısır bitkisi” (Pehlivan, 1993, s. 249), çala (Ardanuç, Yusufeli; Kars; Erzincan), cala (Çorum; Tokat; Trabzon; Yusufeli; Erzurun), çala (Şavşat) “Tatsız, tuzsuz yemek” (DS, C III, s. 1047b). Gürcüceden ödünçlemiş bir kelime olarak kabul edilmiştir (Cangidze, 1980, s. 101; Tietze, 2002, s. 468).

9. çelti, çerti “yemiş kurutmak, balık tutmak için kullanılan, ağaç dallarından örülmüş ızgara” (Marr, 1910, s. 210a; Çikobava, 1938, s. 137; de Jong, 2004, s. 10a).

çelti (Gare *Ardeşen - Rize) “Derelerde balık avlamak için çubuklardan örülmüş bir tarafı açık, diğer tarafı kapalı bir çeşit tuzak” (DS, C III, s. 1127a).

Güney Kafkas dillerinde ortaktır: Gürcüce ve Megrelce ჩელი “aa.”. Artvin’den derlenmiş yandaki şekiller direkt Gürcüceden ödünçlenmiş olmalıdır: çelt (Yusufeli) “Üzerinde meyve kurutulan çalıdan örülmüş büyük sele: Yeni dokuttuğum çelti gördün mü?” (DS, C III, s. 1126a), çelti (Şavşat) “Kuş yakalamak için kullanılan ökse: Dada dada çeltiya çiviki düştü.”, çelti (Artvin) “Meyve kurutulacak sergi” (DS, C III, s. 1127a). Tietze derleme sahasını dikkate almaksızın bütün kelimeleri Gürcüce sayar (Tietze, 2002, s. 493).

10. çukı (Viç., Ark.), **çurki** (Xop.), **çurçi** (Atn., Arş.) “kazan” (Marr, 1910, s. 227b; de Jong, 2004, s. 18a).

cug (Kaptanpaşa *Çayeli - Rize) “Küçük çorba kazanı” (DS, C III, s. 1010a).

Türkçenin Hemşin ağızı üzerine yapılmış derlemelerde cuk “küçük kazan” (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 53) olarak derlenmiştir. Karadeniz’de konuşulan Ermenice ağızlarına da girmiştir: ճուկ çuk “large frying-pan” (Dankoff, 1995, #E136).

Fährnich (2007) kelimeyi Atina diyalektine özgü çukani “küçük bakır kazan” kelimeleriyle birleştirerek, Proto-Güney Kafkas dilinin ortak kelime hazinesi içerisinde değerlendirir (s. 658). Ancak bu önerisi aşağıda izah edileceği üzere, hatalıdır. Lazcanın Artaşeni diyalektinde çukali “bakır kazan, bakraç”, Arkabi-Viçe diyalektinde çukali “yemek pişirmek için kullanılan küçük kazan”; Gürcücenin Karadeniz sahilinde konuşulan Guria diyalektinde წუკალა çukala “tunçtan küçük kap” ve son olarak Megrelce sahasında çukali, çukale, çukae “küçük bakır kap” karşımıza çıkan bu kelime Yunancadır: τσοκάλι “çömlek”, Yunancanın Pontus ağızında τζοκάλιν şeklinde karşılaştığımız bu kelimenin İtalyanca zucca “kabak”tan türediği kabul edilmektedir. Türkçenin Anadolu ağızlarına da girmiştir: çokal, çokalca (Edirne), çokalı (Muğla, Antalya), çokkala (Kıbrıs) “toprak tencere, çömlek” (DS, C III, s. 1259a) (Tietze, 1955, #276).

11. dada, dadala, dadali “çocuklara verilen hediye; çiçek; cici” (Marr, 1910, s. 137a; de Jong, 2004, s. 18b).

dada (Gare *Ardeşen - Rize) “Küçük çocuklara verilen ufak tefek hediyeler” (DS, C IV, s. 1317b).

Türkçenin Hemşin ağızında dada “çocuk dilinde güzel, şirin” (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 66) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Belli ki bu kelime çocuk diline has bir redüplikasyondur: da-da. Sondaki -al-a ya da -al-i unsuru bu örnekte diminütif bir ek olarak karşımıza çıkmaktadır.

12. elemita (Xop., Ark., Viž., Arş.), **elemiñçi** (Atn.) “kızamık” (Marr, 1910, s. 142a; de Jong, 2004, s. 22a).

elemit, elemite (Gare *Ardeşen -Rize) “Boğmaca hastalığı” (DS, C V, s. 1711a).

Lazca kelime, Trabzon Rumcasındaki ἡ λοιμικὴ ē loimikē “Çocuklarda görünen kızamık hastalığı” (< Yunanca λοιμικὴ loimikē “ölümcül bulaşıcı hastalık, veba”) biçiminden müştaktır (Papadópuolos, 1958-1961, s. 532a). Ardeşen’den derlenen bu kelimeyi de Türkçeye girmiş kabul edemeyiz.

13. guruni (Ark., Viž., Arş., Atn.), **girini** (Xop.) “eşek” (Marr, 1910, s. 137b; de Jong, 2004, s. 23b).

gurun (Bolu) “Büyük eşek: Kimden aldın bu gurunu?” (DS, C VI, s. 2201b). Kelime Bolu civarına yerleşen Lazlardan derlenmiş olmalıdır.

Megrelcesi girini “aa.” olan kelimeyi Lazca ve Megrelcenin ortak kelime dağarcığına dahil etmemiz gerekir. Kaldı ki Megrelce ve Lazcanın Hopa diyalektindeki girini formu ile Arkabi-Atina arasında kullanılan guruni formunda rastlanan /i/ ve /u/ değişimi Lazca ve Megrelce diyalektolojisi için karakteristik bir ses olayıdır. Hopa diyalektinde ve Megrelcede /i/ olarak karşımıza çıkan bazı kelimeler, Arkabi ve Atina diyalektlerinde /u/’lu biçimlerle karşımıza çıkmaktadır: Megr. girže, Xop. ginže = Ark.-Atn. gunže “uzun”; Megr.-Xop. kizi = Ark.-Atn. kuzi “kaşık”; Megr.-Xop. daçxiri = Ark.-Atn. daçxuri “ateş” vs.⁴ Her ne kadar kelitemiz Lazca ve Megrelcenin ortak dağarcığından ise de kökeni belirsizdir. Çikobava (1938) onu Gürcüce ვიწ-ო vir-i “eşek” ile birleştirmeye çalışır (s. 79). Ancak bu görüşü destek bulmamıştır. Çuxua Lazca ve Megrelce formları Kabardeyce gwəw “burulmamış boğa” ile ilişkilendirir. Balkarca gələw “eşek” ve Osetçe gälāw “sıçan” kelimelerinin Adigececeden ödünçlendiğini iddia eden Çuxua (2017), Dağıstan dillerinden Didoca gul-u “at” ve Hinuhça gul-u “erkek at” kelimelerini de bu kökle ilgili görür (s. 170). Ancak Çuxua’nın bu önerileri de gerçekçi değildir.

Garip bir benzerlik olarak, modern Yunanca γουρούνι “domuz” kelimesi karşımıza çıkmaktadır. Eski Yunanca γρόνη kelimesinden evrilen bu kelime Bizans Yunancasında γουρούνιον şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Eski Yunanca biçimin domuzun çıkardığı sestən kaynaklı bir onomatope olduğu kabul edilir. Her halükarda bu Yunanca kelime ile Lazca kelitemizi birleştirmek pek mümkün görünmüyor.

14. gyari (Xop., Ark., Viž.), **cari** (Atn., Arş.) “yemek; ekmek” (Marr, 1910, s. 135a; de Jong, 2004, s. 25b).

4 Bu ses değişimi hakkındaki bir nazariye için bkz. (Kartozia, 2005, s. 8-10).

*çari (Mutafik *Ardeşen - Rize) "Ekmek" (DS, C III, s. 1081b).*

Kelime Güney Kafkas dilinde ortaktır: Megrelce diari "ziyafet", Svan diari "ekmek" (Çikobava, 1938, s. 172). *gyari* kelimesinin 1787 yılında tıpkı Megrelce ve Svancadaki gibi diari şeklinde olduğunu Hervás'tan öğreniyoruz (Aleksiva, 2018, s. 84a). Ardeşen'den derlenen bu kelimeyi de Türkçeye girmiş kabul edemeyiz.

15. ğançka (*Xop.*, *Ark. Viž.*), **ğaçka** (*Viž.*), **ğarça** (*Arş.*), **ğanča** (*Arş.*), **ğaça** (*Atn.*) "Kene" (*Marr, 1910, s. 200a; de Jong, 2004, s. 26b*).

ganca (Gündoğdu -Rize) "Kene: İneğe ganca yapıştı." (DS, C VI, s. 1909b).

Rize'nin Çayeli ilçesine bağlı Raşot köyünde de tespit edilmiştir: *ganca* (IPA: *ɣandza*) "kene". Fındıklı Beydere köyünde konuşulan Hemşin ağzında *ğançka* "inek biti" şekli kayda geçmiştir. Lazca kelime Trabzon Rumcasına da girmiştir: *γάντζα* "kene" (Tursun, 2018, s. 197b). Rize ağız derlemelerinde IPA /ɣ/ kelime başları dahil olmak üzere, çoğu zaman ğ harfiyle gösterildiği sıkça rastlanan bir durumdur. *Derleme Sözlüğü*'nde de muhtemelen bir çok kelime ğ ile yazılmış, fakat sözlüğün editörleri "ğ harfiyle kelime başlamaz" diyerek, ğ ile başlayan bu kelimelere müdahale etmişlerdir. Bu sebeple *ganca* gibi aslını yansıtmayan formlar sözlükte yer almıştır. *Derleme Sözlüğü*'nde standart Türkçede olmayan sadece ħ harfine yer verilmiştir.

Lazcanın Atina-Artaşeni diyalektini Viže-Arkabi ve Xopa-Çxala diyalektinden ayıran en belirgin fonolojik olaylardan biri, *çk*, *tk*, *žk* komplekslerinin Atina-Artaşeni diyalektinde sırasıyla *ç*, *ı*, *ž* olmasıdır: *mçkoni* > *mçoni* "meşe", *ıkebi* > *tebi* "deri", *žkari* > *žari* "su" vs. Bu kural doğrultusunda Xopa, Arkabi ve Viže'de *ğançka* ya da *ğaçka* şeklinde karşımıza çıkan bu kelimenin Atina ve Artaşeni'deki *ğanča*, *ğarça*, *ğaça* şeklini alması beklenen bir durumdur. Kelime Megrelce sahasında görülmemektedir (Megrelcede aynı anlamlarda *baça*, *gərdğəbia*, *gircğibe*, *girdğibe*, *gərdğəbe*, *gərdğəba* kelimeleri kullanılır). Ancak Svancada "kene" anlamındaki *ğacg*, *ğəcg*, *garçg*, *gəçg*, *gərcğ* sözleri, Lazca kelimeyle birleştirilebilir.

16. ğincgili, ğengcili (*Xop.*) "dişeti" (*Marr, 1910, s. 201a; de Jong, 2004, s. 27a*).

*girinçil, girinçil, girinçil (Mağura *Maçka -Trabzon), gincik⁵ (Rize) (DS, C VI, s. 2047b, 2084b), gincil (Rize) "Damak" (DS, C VI, s. 2079a).*

5 *ğincil* şeklinde düzeltip okumak gerekir. *Derleme Sözlüğü*'ndeki bu tür hatalar hakkındaki genel bir değerlendirme için Hasan Eren'in "Sırça Köşkte" adlı makale dizisi incelenebilir. Bu makaleler Türk Dil Kurumu tarafından kitaplaştırılmıştır: Eren, H. (2010). *Sırça Köşkte*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

*Derleme Sözlüğü'*nden başka kaynaklarda da kayıt altına alınmıştır: ğınc'ıklı (Rize) "Diş eti" (Günay, 1978, s. 318). Pontus Rumcasına da girmiştir: γριντζίλι grincilin "aa.". Ancak Tzitzilis (1987) bu şekli Latince gingiva "Zahnfleisch" ile ilişkilendirip, Trabzon ve Rize'den derlenmiş kelimeleri de bu köke bağlar (#85).

Kelime Proto-Güney Kafkas dilinin ortak kelime hazinesi içerisinde değerlendirilir: Gürcüce ღრძილი ğrǰzili "aa.", ayrıca Megrelce cırgili, Lazca cırcili "diş eti" formları da dikkate alınmalıdır (Fähnrich, 2007, s. 499).

Artvin'den derlenen ğizil (Uşhum, Yusufeli) "damak" (Turan, 2006, s. 231), zıgıl, zıl (Şavşat) "dişeti, damak" (DS, C XI, s. 4366a), ğızı, zıgıl, zil (Ardanuç) "diş eti" (Pehlivan, 1993, s. 264, 328) kelimeleri ise Gürcüceden direkt ödünçlenmiştir.

17. moduli (*Xop., Ark., Viž., Arş.*), **monduli** (*Arş., Atn.*) "*nadasa bırakılmış tarla*" (Marr, 1910, s. 168a; de Jong, 2004, s. 65b).

modul (*Gare *Ardeşen -Rize*) "*1. Toprağı sertleşmiş, verimsizleşmiş tarla. 2. Hasat yapılarak ekim alınmış tarla*" (DS, C IX, s. 3207b).

Türkçenin Hemşin ağzından modul "yeni tarla açılan bölge" (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 158) anlamında derlenmiştir. Gürcücenin Guria diyalektinde de kullanılmaktadır: მოდული moduli "infolge langer Bebauung unfruchtbar gewordener Boden" (Tschenkéli, 1960, s. 794a). Kelimeye Megrelce sahasında rastlanmaz, ancak Guria diyalektinde karşımıza çıkan formun Megrelce üzerinden ödünçlendiği düşünülebilir. Gürcücenin Guria diyalektindeki Zanizmlerin yani Lazca-Megrelce kökenli kelimelerin Megrelce üzerinden ödünçlendiği kabul edilmektedir.⁶

18. moçva (*Ark.*), **moçe** (*Viž., Arş.*), **moçve** (*Atn.*) "*kuluçkaya yatmış, ya da yavru çıkarmış tavuk, gürk, anaç*" (Çikobava, 1938, s. 99; de Jong, 2004, s. 66a). Kelimenin kökü Lazca mo-nçv- "olgunlaşır mak" filidir.

moca (*Mollaveyis *Pazar - Rize*) "*Kuluçka tavuk*" (DS, C IX, s. 3206b).

Kelimeye yöresel derleme çalışmalarında da rastlanmaktadır: moça (Subaşı köyü, Pazar -Rize) "Kuluçka dönemindeki tavuk: Kuçuğiduk, ğittuk moçai kaldurduk yerinden, altındaki yumurtaları alduk." (Karaca, 2006, s. 108), moca "kuluçka, gürk", moca düşmek "anaç duruma gelmek, kuluçkaya yatmak" (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 158), moçe "kuluçka, gürk" (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 160).

Lazca ve Megrelcede ortak kelimelerdendir: Megrelce moçva "aa.". Gürcücenin İmereti ağzına moçwa (Çikobava, 1938, s. 99) şeklinde ve

⁶ Guria'daki Lazca-Megrelce substratik elementler hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Megrelidze, 1938.

Ermenicenin Hemşin ağzına ұнд моç, ұндını моçu “brood-hen” (Dankoff, 1995, s. 186; Bläsing, 1995, #49) şeklinde girmiştir.

19. nalia, nalya, nayla “tahıl kurutma ve saklama kulübesi, serender” (Marr, 1910, s. 172b; de Jong, 2004, s. 72a).

naliya (Kaptanpaşa köyleri *Çayeli - Rize), *nalya* (Rize) “Bir çeşit ambar” (DS, C IX, s. 3235b), *nayla* (-Rize) “Ambar” (DS, C IX, s. 3242b).

Kelimeye yöresel derleme çalışmalarında da rastlanmaktadır: nayla (Orta Karadeniz) “Serender” (Tuna, 2008, s. 171), nayla (Rize) “Kiler, ambar” (Günay, 1978, s. 327), nalia, nalya (Subaşı köyü, Pazar -Rize) “İçinde kuru yiyecek barındırmak için, direkler üstünde kurulan ahşap yapı” (Karaca, 2006, s. 110, 158), nalya, nalia, naliya “Serender” (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 163)

Güney Kafkas dillerinde ortaktr: Gürcüce ve Megrelce ნალია nalia “aa.”. Artvin sahasından derlenen naliye (*Şavşat köyleri -Artvin) “1. Bir çeşit ambar. 2. Mısır dövmek için, dört direk üstüne yapılmış küçük ve döşemesi aralıklı tezgâh” (DS, C IX, s. 3235b) kelimesi Gürcüceden ödünçlenmiştir.

20. ole (Ark., Viç., Arş., Atn.), **qole** (Xop.) “erkeğin cinsel organı, penis” (de Jong, 2004, s. 51b).

öle (Napşit *Arhavi - Artvin) “Erkeğin erkeklik organı” (DS, C IX, s. 3330a).

Proto-Güney Kafkas dillerinin ortak kelime hazinesindedir: Megrelce ’ole, Gürcüce qle “penis”, Svanca qlaw “oğlan” (Fährnich, 2007, s. 505). Arhavi’den derlenen bu kelimeyi de Türkçeye girmiş kabul edemeyiz.

21. oleş ti (< *ole* “penis” + -ş genitif eki + *ti* “baş”) “penisin başı” Lazca kelimenin birinci unsuru olan *ole* hakkında bir önceki maddede açıklamalar yapmıştık. İkinci unsur olan *ti* “baş, kafa” anlamına gelmekte olup, Güney Kafkas Dillerinin ortak kelime hazinesine dahildir: Megrelce *ti* “aile, ocak, hane”, Gürcüce თაშო *tavi* “baş”, Svanca şda “baş” (Fährnich, 2007, s. 186). Lazca şaşkınlık bildiren bir küfür olarak *oleş ti* sözünün *olesti*, *golesti* gibi değişik formları da vardır.

öleşti (Kavak *Arhavi - Artvin) “Erkeğin erkeklik organının ucu” (DS, C IX, s. 3331a).

Arhavi’den derlenen bu kelimeyi de Türkçeye girmiş kabul edemeyiz.

22. ongure, ongore “Evin iskeletini tutan büyük kalas” (Marr, 1910, s. 176b; de Jong, 2004, s. 82b). Kelimenin kökeni guri “yürek, kalp; bir şeyin merkezi, ortası” kelimesidir (< *o-gur-e).

ankur (Yukarıkale *Koyulhisar -Sivas; Mollaveyis -Artvin) “Ev yapmakta kullanılan ve evin üzerine konulan büyük ağaç” (DS, C I, s. 274a).

Kelimeye yöresel derleme çalışmalarında da rastlanmaktadır: ongua (Subaşı köyü, Pazar - Rize) “Ahşap evlerde tavanda yatay olarak uzanan kalın kalas (orta direk): Ongua gibi boyug uzadı âmâ akel vaı mi, oni bilemiyâcâğim.” (Karaca, 2006, s. 111; Uzunhasanoğlu, 2018, s. 21).

Lazcadan Türkçenin Hemşin ağzına girmiş bazı kelimelerin başındaki o ve u'ların Hemşin ağzında a'ya dönüştüğü görülmektedir:

Lazca	Hemşin ağzı	
omtule	antula	“ateş yakmak için hazırlanan odunların ortalarına konulanı”,
umcumeli	ancumel	“tuzsuz”,
onçaxule	ançaxule	“yayıık” (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 21, 22)...

23. paşxa “1. dağ kulübesi, 2. fındık dallarından örülmüş büyük yaprak sepeti, 3. tavuğun yumurtlaması için yapılan örme kümes” (Marr, 1910, s. 193b; Çikobava, 1938, s. 152; de Jong, 2004, s. 85b).

baçka (-Giresun; *Vakfikebir -Trabzon) “Mısır koymaya yarayan büyük ambar” (DS, C II, s. 458b), paska (-Sinop; Terme *Çarşamba -Samsun; *Ünye -Ordu.; Bulancak, Çandır *Tirebolu -Giresun; Hemşin -Rize; Viçe -Artvin), pasha (-Rize) “Kamıştan, çalıdan yapılan bostan kulübesi”, paska (Hemşin -Rize; Viçe -Artvin) “Büyük sepet” (DS, C IX, s. 3404b), paçğa (Şimşirli, Güneyce *İkizdere -Rize) “Köylerde ot vb. konulan dam” (DS, C XII, s. 4632b).

Kelimeye yöresel derleme çalışmalarında da rastlanmaktadır: paska (Tonya) “Küçük ev, kulübe” (Kalyoncu, 2001, s. 110), bağka (Vakfikebir -Trabzon) “Mısır koymaya yarayan büyük ambar” (Demir, 2006, C III, s. 25), paç'ha (Rize, Çamlıhemşin-Şenyuva) “Ağıl” (Günay, 1978, s. 329), paççağa “Kuru ot koymak için evin yakınına, bitişiğine yapılan üstü kapalı sade ahşap baraka, othana” (Kara, 2001, s. 144), paçha (Subaşı köyü, Pazar - Rize) “Tarlalarda genellikle ot konulan ahşap baraka: Yağmur kısmâzsâ, paçhanun içindâ yatârsiz aşığa.” (Karaca, 2006, s. 112, 138), paçxa “Derme çatma yapılan ve ambar olarak kullanılan ahşap yapı, baraka, kulübe. Genellikle ot saklama amacıyla kullanılır” (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 172).

Güney Kafkas dillerinde ortaktır: Gürcüce ve Megrelce ოსგბს paşxa “aa.”. Yusufeli taraflarından derlenen pasha (Niğzivan *Yusufeli -Artvin) “Kamıştan, çalıdan yapılan bostan kulübesi” (DS, C IX, s. 3404b) kelimesi Gürcüceden ödünçlenmiştir.

Kelimeyi Gürcüce bir biçim olarak değerlendiren Fähnrich (2007), bu kökü Güney Kafkas dillerinin ortak kelime hazinesine dahil eder (s. 430).

Bläsing (2006), Çirikba'dan kelimenin Abhazca olduğu görüşünü aktarmış, ancak Karadeniz sahilindeki formları Lazcaya bağlamıştır.

24. pizari “tahta” (Marr, 1910, s. 194a).

peçare (Rize) “1. Kalın sırtık. 2. Tarla sınırını belirten çit”, *peçari* (Gündoğdu -Rize) “Tarla sınırını belirten çit” (DS, C IX, s. 3418a).

Türkçenin Hemşin ağzından derlenen peçeria “Çok çok ince, esneyebilir durumdaki tahta” (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 176) kelimesi de bu Lazca formula ilgili görünüyor.

Lazca kelimemiz Gürcüceden ödünçlenmiştir. Gürcüce ფიცარი pizari kelimesi XI. yüzyıl öncesinden beri yazılı Gürcücede rastlanır (Abulaže, 1973, s. 446a). Gürcüceden Megrelceye (pizari) ve Svancaya (pizar) da geçmiştir (Çikobava, 1938, s. 138). Trabzon Rumcasının Tonya ağzında kullanılan ფეტსარჲ (çoğul: ფეტსარჲ) “çatı inşaatında kullanılan ince tahta, mahya” (Tursun, 2018, s. 476a) kelimesi *Derleme Sözlüğü*'ndeki örneklerle fonolojik olarak örtüşmektedir.

25. pupu “(çocuk dilinde) çiban, yara” < **pupuli** “çiban” (Marr, 1910, s. 195b; de Jong, 2004, s. 87b).

pupu (Gündoğdu - Rize) “Yara (çocuk dilinde): Anne pupu.” (DS, C IX, s. 3486b).

Türkçenin Hemşin ağzında: pupu “çocuk dilinde çiban”, pupul “çiban, yara; gözdeki yara” (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 187).

Fährnich (2007), Lazca biçimi, Megrelce pupuli “Geschwür, Pickel” ve Gürcüce ფუფული pupuli “eingetrockneter Pickel” kelimeleriyle birleştirir ve Proto-Güney Kafkas dilinin ortak kelime hazinesine dahil eder (s. 444).

26. xoşka (Atn., Arş.), **xoçka** (Viž.) “fasulye sırığı” (Marr, 1910, s. 234a; de Jong, 2004, s. 34a).

hoşka (*Pazar - Rize) “Fasulye sırığı” (DS, C VII, s. 2416b)

Kelimeye yöresel derleme çalışmalarında da rastlanmaktadır: hučka (Subaşı köyü, Pazar - Rize) “Fasulye sırığı” (Karaca, 2006, s. 95), Hemşin'den xučka, xučka, xurčka, xočka “fasulye sırığı” (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 242) biçimleri de kaydedilmiştir. Sadece Lazcanın Atina-Artaşeni ve Viže diyalektlerinde karşımıza çıkan kelimenin kökü açık değildir. Viže diyalektinde kullanılan xacķeṭi, xaçķeṭi (< xaci “fasulye” + ķeṭi “sırık, çubuk”) “fasulye sırığı” kelimesi ile ilgisi tartışmaya açıktır. Aynı anlamda Hopa ve Arkabi diyalektlerinde xaşari (< Gürcüce ხაშარი xaşari < Ermenice խաշար xaşar “aa.”) kelimesi kullanılır.

27. zeni “düz arazi, düzlük, ova”, Megrelce rzeni “düz arazi” (Marr, 1910, s. 145a; Çikobava, 1938, s. 186). Lazca ve Megrelcenin ortak kelime hazinesi içerisinde yer alan bu kelime yakın ya da uzak çevre dillerde tespit edilememiştir.

zeni (Sidere, Gare *Ardeşen - Rize; *Hopa - Artvin) “Düz yer, düz bahçe” (DS, C XI, s. 4360b).

Arhavi'den derlenen bu kelimeyi de Türkçeye girmiş kabul edemeyiz.

28. zesku (Xop., Viž.), **mzesku** (Atn.), **zemsku** (Arş.) “kara tavuk (Turdus merula)” (Marr, 1910, s. 145a; Çikobava, 1938, s. 105; de Jong, 2004, s. 70a).

zesku (Adana) “Karatavuk” (DS, C XI, s. 4362b).

Proto-Güney Kafkas dillerinin ortak kelime hazinesindedir: Megrelce zeskvi, Gürcüce შაშვი şaşvi “aa.” (Fähnrich, 2007, s. 168).

Bu kelime her ne kadar Adana'dan derlenmişse de, kelime buraya göçen Lazlardan derlenmiş olmalıdır. Bu sebeple kelimeyi Türkçeye girmiş sayamayız.

29. zurmexi (Atn., Arş., Viž.), **zermexi** (Xop.) “Ruscus colchicus” (Marr, 1910, s. 145b; de Jong, 2004, s. 112b).

zermeg (Kaptanpaşa köyleri *Çayeli - Rize) “Bir çeşit et” (DS, C XI, s. 4362a), zürmeg (Rize) “Bir çeşit hayvan yemi” (DS, C XI, s. 4402b).

Baytop (1997), Doğu Karadeniz'de Ruscus colchicus adlı bitkiye zirmek dendiğini aktarır (s. 262), Hemşin'den zumex, zurmex, zermex, zemex “zirmek (Ruscus colchicus)” (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 257) biçimleri de derlenmiştir.

Maqaşvili (1961), Ruscus hypophyllum L. adlı bitkiye standart Gürcücede ძმერხლი žmerxli, Gürcücenin İmereti ağzında ჯმერხლი cmerxli, Raça ve Leçxumi ağzında ჯოლმეხო cilmexi dendiğini aktardıktan sonra, aynı bitkiye Laz dilinde zermexi ya da zurmexi, Megrelcede zormexi ve Svan dilinde zəməx dendiğini bildirir (s. 90b).

30. žiþa “göbek deliği; göbek kordonu” (Marr, 1910, s. 219b; Çikobava, 1938, s. 69; de Jong, 2004, s. 117b).

ciba (Anaraş *Sürmene - Trabzon), çiba (Mağura *Maçka - Trabzon), çipa (Güneyce, Şimşirli *İkizdere, Karadere - Rize) “Göbek” (DS, C III, s. 952b), çipa (Limanköy *Çayeli - Rize) “Göbek, orta” (DS, C III, s. 1183a).

7 “Bir çeşit ot” şeklinde düzeltmek gerekir.

Kelimeye yöresel derleme çalışmalarında da rastlanmaktadır: çıpa (Güneyce, Rize) “1. Göbek bağı, göbek bağı deliği; 2. Arı iğnesi” (Kara, 2001, s. 54), çıpa (Rize) “göbek” (Kar, 1989, s. 27).

Trabzon Rumcasına da girmiştir: τζόπα “göbek”. Bununla birlikte Papadóoulos kelimeyi Eski Yunanca τύπος “darbe, basma, bir darbe sonucu oluşmuş işaret, şekil” ile birleştirir (Papadóoulos, 1958-1961, s. 394b).

Kelimenin Gürcüce ჭობო çipi “göbek” ile kökensel ilişkisi vardır (Çikobava, 1938, s. 69). Yusufeli’den derlenen çip “göbek” (DS, C III, s. 952b) biçimi Gürcüceden direkt ödünçlenmiştir (Cangidze, 1982, s. 49; Tietze, 2002, s. 520). Ancak Karadeniz kıyı hattından derlenen diğer biçimler Lazcanın fonolojik izlerini taşır.

Sonuç

Lazca güneyden Kaçkar dağlarıyla sınırlanmıştır ve Laz köyleri ile bu dağlar arasında Hemşinliler olarak tanınan Türkçe konuşan bir grup yaşamaktadır. Doğusu eskiden (1990’ların başına kadar) Sovyet, günümüzde Gürcistan sınırıyla kapanır ki, burada eskiden Rusça, hâlen Gürcüce konuşulur. Bölgenin medeniyete açıldığı en önemli kapısı, Rize-Trabzon sahil hattıdır. Burası eskiden Rumcanın hakimiyet alanı iken, günümüzde Türkçenin hakimiyet alanıdır. Lazca her ne kadar uzun asırlar boyunca Doğu Karadeniz coğrafyasında konuşulsa da egemen dilin hüküm sürdüğü batı sahasını çok fazla etkileyememiştir. Belli ki Lazca bu saha için bir supstratum dili değildir. Bu durum Lazca konuşulan sahanın en azından XV. asırdan bu yana aynı olduğuna işaret eder. Kuşkusuz, Lazcanın eskiden konuşuluyorken sonradan unutulduğu bir alan söz konusu olsaydı, bu sahada çok daha fazla substratif element umulurdu. Oysa yukarıda görüldüğü üzere, Lazca unsurların önemli bir kısmı Lazca konuşulan sahadan ve belli ki bilingual bireylerden derlenmiştir ve çok az kelimeyi Rize-Trabzon hattına; batılı dillere (eskiden Rumcaya, günümüzde Türkçeye) ihraç edebilmiştir.

Bununla birlikte, Lazcanın etkileşiminin en yoğun olduğu Hemşin sahasında yapılacak kelime derleme çalışmalarında, çok daha fazla Lazca unsurun söz konusu olacağını düşünüyorum.

Kaynaklar

- Abulaže, I. (1973). *Žveli kartuli enis leksiķoni*. Tbilisi: Mezniereba.
- Açařean, H. (1926-1935). *Hayerēn armatakan bařaran*. Yerevan: Yerevani Hamalsarani Hratarakč’ut’iwn.
- Aleksiva, İ. Ç. (2018). “*Lorenzo Hervás ’ın 1787 Tarihli Çokdilli Sözlüğündeki Lazca Malzemeler* (İnceleme - Sözlükçe - Tercüme)”. *Ogni Skani Nena*, 8, 74-99.
- Baytop, T. (1997). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Bläsing, U. (1995). Armenisch-Türkisch Etymologische Betrachtungen ausgehend von Materialien aus dem Hemşingebiet, nebst einigen Anmerkungen zum Armenischen, insbesondere dem Hemşindialekt. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- Bläsing, U. (2005). “Kaukasisch-Türkische Streiflichter”. *Iran & the Caucasus*, 9(1), 73-80.
- Bläsing, U. (2006). “Türkiye Türkçesinin Söz Varlığından Bir Örnek - Kafkas Dillerinden Ödünç Bazı Sözcükler”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 16, 141-151.
- Cangidze, V. (1980). “Kartuli leksiķa Turkuli enis dialektbeşı”. *Mażne, Enisa da Liġeraġuris Seria*, 2, 95-104.
- Cangidze, V. (1982). “Anadolu Türk Ağızlarında Gürcüce Sözcükler (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Göre)”. *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, 6, 45-52.
- Çikobava, A. (1938). *Çanur-Megrul-Kartuli şedarebiti leksiķoni*. Tbilisi: SSRĶ Meżniere bata Akademii Sakartvelos Pilialis Gamomzemloba.
- Çuxua, M. (2003). *Kartvelur ena-ķilota şedarebiti leksiķoni*. Tbilisi: Gamomzemloba Universali.
- Çuxua, M. (2017). *Kartul-Çerkezul-Apxazuri eġimologiuri žiebani*. Tbilisi: Gamomzemloba Saari.
- Dankoff, R. (1995). *Armenian Loanwords in Turkish*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- de Jong, T. H. A. (2004). *Laz-English Dictionary*. Freudenstadt: Kaukasus Verlag.
- Demir, N. (2006). *Trabzon ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Gazi.
- Fähnrich, H. (2007). *Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch*. Leiden – Boston: Brill.
- Günay, T. (1978). *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi.
- Kalyoncu, H. (2001). *Trabzon-Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü*. Tonya: Toprak.
- Kar, M. (1989). “Rize Mahalli Deyişleri”. *Rize Haber*, 77, 27-29.
- Kara, İ. (2001). *Güneyce-Rize Sözlüğü, Bir Doġu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nâtikası*. İstanbul: Dergâh.
- Karaca, İ. (2006). *Hemşin - Tarih, Dil, Gelenek ve Görenek*. İstanbul: Chiviyazıları.
- Ķarġozia, G. (2005). *Lazuri ena da misi adgili kartvelur enata sistemaşı*. Tbilisi: Gamomzemloba Neķeri.
- Maqaşvili, A. (1961). *Boġaniķuri leksiķoni: mżenareta saxelżodebani*. Tbilisi: Sabġota Sakartvelo.
- Marr, N. (1910). *Grammatika Čanskago (Lazskago) jazyka s xrestomatijeju i slovarem (materialy po Jafetičeskomu jazykoznaniju)*. St. Petersburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk’.
- Matsiev, A. G. (1961). *Čečensko-Russkij slovar’*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel’stvo inostrannyx i natsional’nyx slovaraj.
- Megrelidze, I. (1938). *Lazskij i Megrel’skij sloi v Gurijskom*. Moskva-Leningrad: Izd-vo Akademii Nauk SSSR.
- Monier-Williams, M. (1920). *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: Oxford University.
- Papadópoulos, A. A. (1958-1961). *Istorikón lexikón tēs pontikēs dialéktou*. Athēna: Typografeion Myrtidē.

- Pehlivan, S. Ş. (1993). *Artvin - Ardahan Ağzından Derlemeler* (İnceleme, Derlemeler, Sözlük). Bursa.
- Steingass, F. (1963). *A Comprehensive Persian - English Dictionary*. London: Routledge & K. Paul Limited.
- Tietze, A. (1955). "Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch". *Oriens*, 8(2), 204-257.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I*, İstanbul-Wien: Simurg.
- Tschenkéli, K. (1960). *Georgisch-Deutsches Wörterbuch*. Zürich: Amirani Verlag.
- Tuna, C. (2008). *Orta Karadeniz Bölgesi Sahil Kesiminde Geleneksel Mimari*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Turan, Z. (2006). *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (II. Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tzitzilis, Ch. (1987). *Griechische Lehnwörter im Türkischen*. Wien: VÖAW.
- Uzunhasanoğlu, H. (2018). *Hemşin Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Lazi Kültür.

LAZ ELEMENTS IN THE COMPILATION DICTIONARY

Abstract

Laz is a South Caucasian language, which is spoken in the narrow North Eastern coastal region of Turkey, between the town of Pazar and the Georgian border. Aside from this, we can also mention the sizeable immigrant population from the 1877-78 Ottoman and Russian war who were settled in the Marmara region. The region's insufficiency in employment, education and population density caused the Laz to partially abandon their villages to migrate, first to the large cities such as İstanbul, Ankara and İzmir and later spread to various places in Turkey.

In this work 30 Laz elements are studied. It can be observed that these elements are collected mostly from the Eastern Black Sea and Marmara regions and entered in the Compilation Dictionary. Although these are included into the Compilation Dictionary, we can not claim that at least some of them have entered into the Turkish language. Since these words are collected from bilingual persons, the collector believing that these were Turkish words, without being aware that these are in fact Laz words, entered into the Compilation Dictionary. The words such as *bağu*, *bere*, *biçi*, *bozo*, *elemita*, *çari*, *öle*, *öleşti*, *zeni* and *zesku*, which are going to be examined below, are some of those words.

In addition, the common words between Georgian and Laz languages have also been observed to be in use in local Turkish. In this regard, we can say that the words collected in the region where Laz language is spoken is entered as Laz and the same is true for Georgian words collected in the regions where Georgian words are collected. For instance, the words such as *çala*, *çelti*, *ğizil*, *nalya*, *pasha*, *çip* are an example for such a situation.

In addition, we can mention that such words as *bageni*, *bobola*, *cug*, *dada*, *ganca*, *girinzil*, *modul*, *moca*, *nalya*, *ankur*, *peçare*, *pupu*, *hoşka*, *zermeg* ve *ciba* have entered into the local Turkish dialects.

However, it's rather doubtful that the words such as *buli* ve *gurun* are in fact in Turkish language.

Obviously, the source of the words used in the Eastern and Central Black Sea region such as “booth” meaning “hay barn, hayloft or hut” is Laz *bageni*.

The word *bağu* collected in the town of Hopa and included in the Dictionary meaning “storage for corn or other materials” is derived from the Laz *bağu*, meaning “pantry or cellar”.

The origin of the word *bere* collected in Akçakoca and Arhavi meaning “baby, male child” is the Laz word *bere* for the “male child”.

Although the word *biçi* meaning “male child” exists in Georgian as well, if one considers the significance of the location of Arhavi where it was collected, it becomes clear that source word is *biçi* “male child” in Laz language.

The words collected from Trabzon and Rize, *bobol*, *boboli*, meaning “insect, a kind of worm” has its origin in Laz *bobola*, which means “insect, bugs”.

The origin of the word *bozo* “girl”, in Compilation Dictionary Arhavi is the Laz word *bozo* meaning “girl”.

From Sivas’s *Karaözü* village of the *Gemerek* town the word *buli*, *bülü* is entered into the Compilation Dictionary meaning “cherry”, which must be from the Laz word *buli* meaning cherry.

Compiled from Ardeşen, *çala* meaning “grain stalks fed to animals, corn cobs” is having its origins in the Laz word *çala*. This word is the same in Georgian.

Another word gathered in Ardeşen, *çelti*, means “a kind of trap to catch fish in the rivers, one side open the other closed, made from woven branches”, its origin in the Laz language is *çelti* meaning “a grid made from woven branches to catch fish or to dry fruit”.

The word *cug* collected from *Çayeli* meaning “small soup kettle” comes from the Laz word *çuki* meaning “kettle”.

From Ardeşen, the word *dada*, that’s in the Compilation Dictionary, which means “small gifts given to children” is the Laz word *dada*, *dadali*, *dadala*, meaning “cute; flower”.

Again from Ardeşen that’s included in the Compilation Dictionary, *elemit*, *elemite* meaning “whooping cough” comes from Laz *elemiṭa*, borrowed from Greek, meaning “measles”.

Compiled from Bolu, *gurun* is the word of “big donkey”, in Laz *guruni* is the word “donkey”.

The current word for bread in the Compilation Dictionary, which is used in Ardeşen is *çari*, originating from Laz *cari*, meaning “bread; meal”.

Included in the Dictionary, used in the Eastern Black Sea region, the word *ganca* meaning “tick” is the Laz word *ğança* with the same meaning.

Again compiled in Rize and Trabzon province meaning “palate”, *girinçil*, *giriñil*, *giriñil*, *gincil*, in various forms has its source in Laz *ğincgili*, meaning “tooth gums”.

Collected from Ardeşen, the word modul means; “1. Hardened field, land that has become unusable, 2. Field that has been harvested”. In Laz language moduli means “land that has been left to rest”.

The word compiled in Pazar (Rize), moca meaning “broody” originates from monçe, monçve in Laz.

The word naliya, nalya, and nayla used in the Eastern Black Sea area meaning “storage”, is the Georgian and Laz nalia, nalya, nayla which means “serender, storage”.

The word for “penis” from the Arhavi in the Compilation Dictionary, öle and öleşti for “tip of the male penis” result from the Laz words ole and ole-ş ti “head of the penis”.

Ankur, which was compiled from Artvin and Sivas and entered the Compilation Dictionary, meaning “a large piece of wooden plank placed on the roof the house” is the word ongore, ongore “big wooden plank that holds the skeleton of the house”.

In the Eastern and Central Anatolian regions, the words bağca, paska, pasha, paçğa, which mean “a hut made from reeds and branches” is the same meaning by the word in Laz paşxa.

The word compiled in Rize, peçare, peçari meaning “a thick border pole between two fields” originates from pızari in Laz.

The pupu is in the child tongue meaning “wound” compiled from the Gündoğdu town of Rize is related to pupu in the meaning of “boil” of pupuli.

The origin of the word hoşka “bean pole” compiled from the Pazar district of Rize is the Laz word xoşka, xoçka with the same meaning.

In towns such as Ardeşen and Hopa where Laz language is spoken, the collected word zeni meaning “flat space, flat land, flat garden” is the same word in Laz zeni with the same meaning.

The word zesku for “blackbird” collected in Adana, entered in the Compilation Dictionary originates from same Laz word zesku “Turdus merula”.

Collected from western areas of Çayeli and Rize towns, the origin of the word zermeğ, zürmeğ “a type of week” as in Laz language zurmexi, zermexi “Ruscus colchicus”.

Compiled from the provinces of Trabzon and Rize ciba, çiba, çipa, çıpa meaning “belly, belly button” has its origins with the Laz word žiğa “belly button, umbilical cord”.